

*СИЧ Олександр,
аспірант Інституту вищої освіти НАПН України,
заступник директора департаменту правового забезпечення –
начальник відділу нормативної роботи та правової експертизи
Міністерства освіти і науки України*

АВТОНОМІЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УНІВЕРСИТЕТІВ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: З'ЯСУВАННЯ СУТІ ТА ЗМІСТУ

У статті розглядаються питання змісту відповідальності університетів за результати власної діяльності у контексті реформування системи вищої освіти в Україні та посилення автономних прав закладів.

Ключові слова: автономія, відповідальність, університет, вища освіта.

Постановка проблеми та її актуальність. 6 вересня 2014 р. набув чинності новий Закон України «Про вищу освіту» (далі – Закон) [1], в якому закладено нову основу і задано новий вектор подальшого розвитку системи вищої освіти України, що стосується забезпечення реальної автономії закладів вищої освіти і, відповідно, обмеження впливу і втручання в їх роботу органів державної влади.

З прийняття Закону розпочалася імплементація його положень до підзаконних нормативно-правових актів і внутрішніх документів закладів вищої освіти. Одночасно відбувається переосмислення окремих норм Закону (зокрема, щодо ліцензування освітньої діяльності, акредитації освітніх програм, механізмів вступу до закладів вищої освіти, розподілу між ними суспільних коштів, запуску Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти та формування чітких критеріїв до членів тощо). Також одночасно з імплементацією Закону на підзаконному рівні Верховна Рада України уточнювала, доповнювала чи вилучала норми самого Закону¹.

---

¹ Станом на 01.05.2016 р. Парламент ухвалив вже 11 таких Законів:

1) вилучення підп. 3 п. 5 розд. XV Закону, що зобов'язував Кабінет Міністрів України забезпечити виплату надбавок до посадових окладів науково-педагогічних працівників ВНЗ державної та комунальної форм власності у відповідних розмірах (Закон № 76-VIII від 28.12.2014);

2) викладення ч. 4 ст. 24 Закону в новій редакції з метою прив'язки ліцензування освітньої діяльності до Закону «Про ліцензування видів господарської діяльності» (Закон № 222-VIII від 02.03.2015);

3) зміни до ч. 2 ст. 8 Закону з метою уточнення механізму оприлюднення відомостей Реєстру ВНЗ згідно з вимогами Закону України «Про доступ до публічної інформації» (Закон № 319-VIII від 09.04.2015);

4) внесення змін до декількох положень Закону вдосконалення механізмів прийому на навчання та розміщення державного замовлення (Закон № 367-VIII від 23.04.2015);

Однією з ключових новацій Закону є тенденція до розширення автономії університетів, що, по суті, веде до перерозподілу повноважень і відповідальності за якість вищої освіти. Інакше кажучи, з дня ухвалення Закону як для закладів вищої освіти, так і для органів державної влади, що беруть участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері освіти і науки, постало нове завдання щодо переосмислення їх ролі, повноважень, завдань і відповідальності перед українським суспільством за якість вищої освіти.

Фактично кожного дня в тій чи іншій формі ухвалюються конкретні управлінські рішення, які повинні сприяти «розвитку автономії вищих навчальних закладів та академічної свободи учасників освітнього процесу» (п. 5 ч. 3 ст. 3 Закону). Прийняття щоденних управлінських рішень потребує зваженого системного та обґрунтованого підходу, зокрема в частині збалансування повноважень і відповідальності за якість вищої освіти:

- органів державного управління;
- закладів вищої освіти;
- незалежних фахових об'єднань.

Тому актуалізується проблема визначення та обґрунтування сучасних механізмів збалансування автономії/повноважень та відповідальності/зобов'язань у вищій освіті. На нашу думку, сьогоднішня правозастосовча практика потребує результатів глибоких наукових досліджень всіх аспектів діяльності закладів вищої освіти і органів державної влади з метою урівноваження їх повноважень і відповідальності та переходу до побудови гармонійних правових відносин, в яких кожен суб'єкт чітко розуміє свої функції, реалізує права і обов'язки та відповідає за їх якісне виконання.

Аналіз наукових праць, присвячених проблемі. Питання розвитку автономії університетів у різні роки досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Ю. Верланов, Я. Ганіткевич, Я. Грицак, Н. Давидова,

---

5) включення нової ч. 2 ст. 42 Закону щодо вдосконалення обмежень при обранні на посаду (призначенні виконувача обов'язків) керівника вищого навчального закладу (Закон № 415-VIII від 14.05.2015);

6) доповнення ст. 44 Закону новою ч. 17 щодо державної цільової підтримки учасників бойових дій та їх сімей, а також дітей, зареєстрованих як внутрішньо переміщені особи, для здобуття ними вищої освіти (Закон № 425-VIII від 14.05.2015);

7) внесення змін до пункту 3 частини 1 статті 31 Закону з метою уточнення права релігійних організацій засновувати вищі навчальні заклади (Закон № 498-VIII від 02.06.2015);

8) уточнення п. 6 ч. 1 ст. 1 та ч. 10 ст. 33 щодо включення Національної поліції до переліку органів влади, до яких йдуть на службу випускники військових навчальних підрозділів ВНЗ (Закон № 766-VIII від 10.11.2015);

9) уточнення положень Закону, що стосуються наукових установ (Закон № 848-VIII від 26.11.2015);

10) уточнення деяких положень статті 44 Закону (Закон № 911-VIII від 24.12.2015);

11) уточнення редакції пункту 5 ч. 2 ст. 32 Закону щодо формування штатного розпису вищих навчальних закладів (Закон № 1017-VIII від 18.02.2016).

Т. Добко, М. Дубина, Л. Засєкіна, А. Казарєзов, С. Калашнікова, М. Карпенко, Г. Касьянов, М. Квієк, С. Квіт, А. Коваленко, С. Комісаренко, В. Кремень, С. Курбатов, В. Кухар, М. Мінаков, О. Рожен, О. Соскін, І. Тархтенберг, Ю. Юринець, В. Яцков та ін.

Мета статті. Метою статті є з'ясування суті та змісту автономії і відповідальності університетів, що слугуватиме основою для дослідження питання відповідальності держави у сфері вищої освіти. Спираючись на попередні наукові розробки, результатом пошуку має стати ідентифікація та обґрунтування сучасних механізмів збалансування прав, обов'язків і відповідальності органів державного управління та автономних закладів вищої освіти.

Аналіз наукових джерел і міжнародних документів, засвідчує наявність різних підходів щодо розуміння змісту відповідальності як держави, так і університетів у сфері вищої освіти. На запитання «за що, перед ким і в якій формі відповідає університет і держава за якість вищої освіти?» можна знайти різні відповіді. Тому головним завданням цієї публікації вбачаємо з'ясування відповідей на зазначені вище запитання.

На нашу думку, щоб зрозуміти, яким чином можна досягнути балансу у відносинах між державою і університетом, а також чітко розмежувати сфери і зміст їх відповідальності, варто почати з дослідження питання відповідальності закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. В юриспруденції поняття «відповідальності» має два різновиди – ретроспективна (інакше «негативна») і перспективна (інакше «позитивна») відповідальність.

До негативної відповідальності відносяться такі види юридичної відповідальності як кримінальна, адміністративна, цивільно-правова та дисциплінарна (науковці виділяють і інші види, але це не є предметом нашого дослідження). Негативна відповідальність – це конкретні, визначені законом правові наслідки, які настають за конкретні, визначені законом, порушення правових норм і застосовуються до порушника за допомогою державного примусу згідно з процедурами, визначеними законами чи процесуальними кодексами².

Натомість під «позитивною» відповідальністю розуміється «сумлінне виконання своїх обов'язків перед громадянським суспільством, правовою державою, колективом людей та окремою особою» [2, с. 132–133]. Тобто, це

---

² Сьогодні варто вже починати дискусію щодо формування такого нового виду юридичної відповідальності як академічна відповідальність, яка наразі поступово впроваджується в правове поле України у вигляді відповідальності за плагіат та інші порушення академічної доброчесності (див., наприклад, ч. 6 ст. 6 Закону України «Про вищу освіту», а також статтю 36 проекту Закону України «Про освіту» (реєстр. № 3491), внесеного Урядом до Верховної Ради України 28.12.2015 р.)

внутрішнє ставлення особи до дорученої роботи, переживання за результат, за наслідки власної діяльності чи бездіяльності. Це моральна сторона діяльності особи, яка ґрунтується на цінностях такої особи (як фізичної, так і юридичної особи – закладу, установи, організації тощо). Саме про таку відповідальність в системі вищої освіти ми і будемо вести мову у цій статті.

Варто зазначити, що після тривалих дебатів і дискусій серед членів робочої групи, яка розробляла проект Закону України «Про вищу освіту», у визначення поняття «автономія вищого навчального закладу» (п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону) як невід’ємна складова її змісту була внесена «відповідальність». Як результат, автономія відповідно до Закону визначається як «самостійність, незалежність і відповідальність вищого навчального закладу у прийнятті рішень стосовно розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів у межах, встановлених цим Законом» (п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону).

Наразі вже йдуть дискусії щодо того, наскільки правильним є включення «відповідальності» до змісту поняття «автономії» закладу вищої освіти. Можна також погодитися з твердженнями про те, що така відповідальність (за прийняті рішення стосовно розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, за добір і розстановку кадрів) є звуженим розумінням відповідальності закладу вищої освіти. Проте, на нашу думку, сам факт наявності таких дискусій є позитивним, адже вони привертають увагу академічної спільноти до розуміння необхідності чіткого розмежування прав і обов’язків університетів і органів влади та їх відповідальності. А в умовах реформування системи вищої освіти і побудови нових відносин між державою і закладами вищої освіти на засадах автономії останніх питання чіткого окреслення та розмежування відповідальності є надзвичайно актуальним і важливим.

У пункті 5 частини 3 статті 3 Закону також сказано, що: «... формування і реалізація державної політики у сфері вищої освіти забезпечуються шляхом розвитку автономії вищих навчальних закладів та академічної свободи учасників освітнього процесу. Автономія вищого навчального закладу зумовлює необхідність таких самоорганізації та саморегулювання, які є відкритими до критики, служать громадському інтересові, встановленню істини стосовно викликів, що постають перед державою і суспільством, здійснюються прозоро та публічно» [1]. Такі законодавчо визначені ознаки автономії частково розкривають зміст відповідальності університетів.

У Великій Хартії університетів, ухваленій у м. Болонья ще 1988 року, 388 ректорів європейських університетів своїми підписами засвідчили своє переконання у тому, «що народи і держави мають, як ніколи раніше, усвідомити роль, яку університети відіграватимуть у суспільстві...» [3].

У якості відповіді на запитання «що саме ми, як народ, маємо усвідомити?» і «яку ж роль університети відіграватимуть у суспільстві?» можна навести слова польського експерта з питань політики у сфері вищої освіти М. Квієка, який зазначає, що «у новому глобальному порядку попри всі незгоди університети намагаються зберегти свою традиційно стрижневу роль у суспільстві. Роль університетів як двигунів економічного зростання, підсилювачів економічної конкурентоспроможності та постачальників висококваліфікованих і добре навчених працівників для нових економік, рушієм яких виступає знання, здобуває повсюдне визнання – а це безсумнівно радикальне переформулювання традиційного означення ролі університетів у суспільстві» [4, с. 316-317].

Вищезазначене підтверджує розуміння ролі закладів вищої освіти у житті суспільства (всього народу), визначене у Великій Хартії університетів, де сказано, що університети «мають служити суспільству в цілому» [3].

Проаналізуємо, яким чином це «служіння суспільству в цілому» розуміється та здійснюється.

Розпочнемо аналіз з Європейського простору вищої освіти. У Посланні З'їзду європейських закладів вищої освіти «Формування європейського простору вищої освіти» (29-30 березня 2001 р.) зазначається, що «Європейський простір вищої освіти має будуватися на європейських традиціях відповідальності освіти перед суспільством» [8].

Аналізуючи міжнародний досвід, Ю. Верланов та А. Казарезов відмічають, що «світова практика свідчить про те, що вища освіта є вагомим чинником соціально-економічного розвитку суспільства. У свою чергу, розвиток власне вищої освіти спирається на розуміння того, що університет є інституцією суспільства, і тому має знаходитися за межами державного втручання. Його відповідальність – це відповідальність перед суспільством [7, с. 33].

Реалії ж розуміння місії університету щодо служіння суспільству в Україні є наступними.

У 2008 році (через двадцять років після підписання Великої Хартії університетів) М. Мінаков акцентує увагу на тому, що в Україні «університет як автономний критично налаштований суб'єкт суспільних відносин відсутній. Відстань між «університетами» та державою відсутня. Відсутнє університетське самоуправління, і це й у політичному, і в науковому, і в

ідеологічному, і в організаційно-адміністративному сенсі утримує вищі у статусі державних установ, де відповідальність є відповідальністю перед державою» [6, с. 87].

Л. Васечко зазначає, що «приєднання до Болонської системи надає передумови для створення нової моделі взаємовідносин університету, суспільства і держави, при якій університет виходить за рамки вертикальної ієрархії і перетворюється в інституцію, що самостійно визначає свої завдання та несе відповідальність за результати своєї діяльності перед суспільством *в особі власної академічної й студентської спільноти*». Проте, звуживши спочатку поняття «відповідальності перед суспільством» до відповідальності перед «власною академічною й студентською спільнотою», вже в наступному реченні Л. Васечко пише, що *«автономія це не лише право, а навіть більшою мірою зростання відповідальності університету і кожного його співробітника перед суспільством в цілому»* [9, с. 217].

Акцентуючи так предметно увагу на питанні «перед ким» повинен нести відповідальність університет, ми виходимо із загальноприйнятої сьогодні тези (особливо для європейських країн на відміну від пострадянських країн) про те, що суспільство (народ, громадянське суспільство) і держава – це різні юридичні суб'єкти і, відповідно, хто саме, перед ким і за що відповідає має принципово важливе значення (особливо при законодавчому забезпеченні переходу нашої країни з «радянської» моделі суспільних відносин – «людина для держави» до нової «європейської» моделі – «держава для людини»). За такої «європейської» моделі суспільних відносин і держава, і університети в межах своїх повноважень і зобов'язань відповідають перед суспільством (Українським народом) як «єдиним джерелом влади в Україні» (ст. 5 Конституції України). При такому підході кожен із зазначених суб'єктів (держава та університет) повинен відповідати перед суспільством за те, за що може відповідати реально, оскільки має для цього повний набір прав (повноважень).

На підтримку наведеної вище тези зазначимо, що під час напрацювання проекту Закону «Про вищу освіту» питання стояло не в тому, щоб від одного суб'єкта (держави) забрати певну кількість прав, а іншому суб'єкту (закладу вищої освіти) їх передати, щоб забезпечити його автономію. Питання полягало в тому, щоб передати конкретні права тим суб'єктам, які логічно і природно повинні і можуть відповідати за ефективність і результативність реалізації цих прав (повноважень). Адже, для прикладу, держава, як би не намагалася, не має чітких механізмів контролю за діяльністю конкретного викладача, від якого власне залежить якість освіти конкретного студента з певного предмета. Держава не може і не повинна відповідати за якість

випускника шляхом видачі однакового для всіх диплому «державного зразка». Держава не може відповідати перед суспільством за якість наукового дослідження, наявність в ньому наукової новизни і відсутність плагіату. Тобто, у кожного із зазначених суб'єктів є певна межа, рівень і предмет їхньої відповідальності перед суспільством.

У базових європейських документах ми знаходимо розвиток та уточнення ідеї відповідальності університетів. Зокрема, 19 вересня 2003 р. міністри вищої освіти з 33-х європейських країн у Берлінському комюніке «підтвердили свою позицію про те, що вища освіта є громадським благом та громадською відповідальністю», а також підкреслили, що «згідно з принципами автономії університетів, первинна відповідальність за якість вищої освіти лежить на кожному окремому закладі освіти» [10].

На нашу думку, «відповідальність за якість вищої освіти» – це дуже узагальнена категорія, яка потребує своєї деталізації на складові. Відповідальність університетів можна аналізувати в різних вимірах; зміст відповідальності університету перед різними учасниками суспільних відносин є різним. Так, наприклад, можна окремо досліджувати відповідальність університету:

- перед конкретною особою – здобувачем вищої освіти (це один обсяг і зміст відповідальності);
- перед науково-педагогічним колективом (але, можливо, тут краще говорити про відповідальність адміністрації закладу перед працівниками);
- перед державою (це в основному стосується державних закладів вищої освіти, які відповідають перед державою як засновником у межах, визначених Законом).

Якщо ми говоримо про відповідальність перед конкретною особою – здобувачем освіти, то можна вести мову про відповідальність закладу за:

- організацію 4-5 років продуктивного життя кожної молодої людини, яка вступає до закладу із бажанням здобути «вищу освіту»?
- те, чи знайшов кожен випускник університету собі роботу взагалі (як фахівця з «вищою освітою») і за фахом зокрема, чи зареєструвався як безробітний у Центрі зайнятості. Часто особа лише після виходу на ринок праці (будучи вже випускником конкретного закладу і не маючи можливості працевлаштуватися) починає відчувати себе ошуканою, адже в неї просто «забрали» ці 4-5 років її життя.

Розуміючи важливість питання відповідальності університетів перед особою, тим не менш пропонуємо повернутися до питання про «відповідальність університету перед суспільством».

Щоб не здавалося, що «відповідальність перед суспільством» є абстрактною категорією, пропонуємо перейти в абсолютно конкретну прагматичну площину і згадати, що «вища освіта», крім того, що є «сукупністю систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у вищому навчальному закладі (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти» (п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону) є водночас обов'язковою умовою доступу до багатьох надзвичайно важливих для функціонування держави і сталого розвитку суспільства професій, зокрема до зайняття посад, які передбачають здійснення владних управлінських функцій, прийняття остаточних і обов'язкових до виконання рішень (законів, підзаконних актів, рішень органів місцевого самоврядування, судових рішень, рішень органів слідства, прокуратури тощо).

Для глибшого розуміння відповідальності університету перед суспільством варто навести перелік важливих для суспільства в цілому і кожного громадянина зокрема посад, для зайняття яких закони України вимагають мати «вищу освіту»:

1) усі державні службовці всіх державних органів і їх територіальних підрозділів (за наявності) (закони України «Про державну службу», «Про Рахункову палату», «Про Кабінет Міністрів України», «Про Державний земельний кадастр» тощо);

2) окремо варто виділити таку категорію державних службовців як судді (вся система судочинства тримається на випускниках юридичних ВНЗ (або юридичних факультетів), які згідно з вимогами законів України повинні мати «вищу юридичну освіту»);

3) кожен адвокат повинен мати «повну вищу юридичну освіту» (ч. 1 ст. 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»);

4) кожен нотаріус також повинен мати «повну вищу юридичну освіту» (ч. 2 ст. 3 Закону України «Про нотаріат»);

5) для зайняття нових посад Директора Державного бюро розслідувань, його першого заступника і заступника Закон вимагає мати «вищу юридичну освіту» (п. 1 ч. 2 ст. 10 Закону «Про Державне бюро розслідувань»), які призначаються на посаду за поданням Конкурсної комісії, всі члени якої також зобов'язані мати «вищу юридичну освіту» (абз. 5 ч. 3 ст. 11 Закону);

6) ч. 1 ст. 3 нового Закону «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від

корупційних та інших злочинів» вимагає від кандидата на посаду Голови цього Національного агентства мати «вищу юридичну освіту»;

7) для керівників і заступників керівника поліції та керівника і заступників керівника територіального органу поліції вимагається «повна вища юридична освіта» (новий Закон «Про Національну поліцію»);

8) ч. 2 ст. 6 Закону «Про Національне антикорупційне бюро України» вимагає від кандидата на посаду Директора Національного бюро мати «вищу юридичну освіту»;

9) Голова Центральної виборчої комісії, його заступники, секретар, а також не менше п'яти інших членів Комісії повинні мати вищу юридичну освіту (ч. 6 ст. 6 Закону України «Про Центральну виборчу комісію»);

10) прокурорами і слідчими можуть призначатися громадяни України, які мають вищу юридичну освіту, необхідні ділові і моральні якості (ч. 1 ст. 46 Закону України «Про прокуратуру») тощо³.

Таким чином, на нашу думку, саме цей аспект відповідальності університетів перед суспільством потребує особливої уваги і детального аналізу, адже в більшості випадків заклад вищої освіти є останньою інстанцією, яка несе і може об'єктивно нести відповідальність перед усім суспільством за «допуск» до зазначених вище професій і діяльності. Так, присуджуючи «на підставі рішення екзаменаційної комісії» конкретній особі той чи інший ступінь вищої освіти та присвоюючи їй відповідну кваліфікацію (абз. 2 ч. 2 ст. 6 Закону), університет фактично бере на себе відповідальність перед суспільством за свого «випускника», за рівень та якість здобутої ним у межах університету освіти, за якість та ефективність виконання ним дорученої йому (в майбутньому) ділянки роботи на відповідній посаді.

Також надзвичайно важливою і невід'ємною складовою здобутої «вищої освіти» повинні бути не лише «професійні» якості випускника (знання, вміння і практичні навички), а і, особливо, його «світоглядні та громадянські якості, а також морально-етичні цінності». Звичайно, не можна перекласти на університети повну відповідальність за морально-етичні цінності студентів (випускників), адже останні формуються як сім'єю, оточенням, так і всіма іншими ланками освіти. Проте, на наше переконання, за час здобуття особою вищої освіти викладацький склад кожного закладу вищої освіти взагалі і кожен окремо взятий викладач зокрема (при реальному

---

³ Варто звернути увагу на те, що ні Закон «Про статус народного депутата України», ні Закон «Про вибори народних депутатів України» не зобов'язує народних депутатів мати вищу освіту, що час від часу спричиняє дискусії в інформаційному просторі на тему чи може «представник Українського народу у Верховній Раді України» не мати вищої освіти, беручи участь в ухваленні законів, які є обов'язковими до виконання всіма громадянами України.

усвідомленні своєї особистої відповідальності перед суспільством) здатні прищепити переважній більшості студентів демократичні цінності, принципи академічної добродетності, етичні цінності професії, бажання формування правової держави, внутрішнє несприйняття корупції, толерантне ставлення до оточення і багато інших ціннісних орієнтирів.

Отже, зазначений вище перелік посад дає можливість досягнути глибини і обсяг відповідальності університетів перед суспільством за якість своїх випускників, їхні професійні, «світоглядні та громадянські якості, а також морально-етичні цінності» в сучасному українському суспільстві. Викладачі університетів, часто критикуючи діяльність тих чи інших посадових осіб, навіть не помічають (чи забувають), що це їхні «вчорашні» студенти. Чи відчувають науково-педагогічні працівники свою відповідальність перед суспільством за професійні та моральні якості підготовлених ними суддів та їх помічників, народних депутатів та їх помічників, членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, членів Вищої ради юстиції, міністрів, державних службовців і т.д.?

Оскільки формування як професійних компетентностей, так і ціннісних характеристик студента безпосередньо залежить від якості викладацького складу (професійних компетентностей і ціннісних характеристик викладачів), варто особливо зупинити увагу на питанні відповідальності університетів за формування політики добору кадрів. Саме повна кадрова автономія університетів дозволяє їм сформувати такий штат науково-педагогічних, наукових та інших працівників, який має бути спроможним забезпечити належну якість вищої освіти.

Так, у пункті 6 розділу 3 Рекомендації ЮНЕСКО «Про статус викладацьких кадрів закладів вищої освіти» (1997 р.) йдеться, зокрема, про те, що «викладання у сфері вищої освіти є висококваліфікованою професією, формою слугування суспільству, яка потребує від викладацьких кадрів закладів вищої освіти глибоких знань і спеціальних вмінь, набутих та підтримуваних наполегливим навчанням та дослідницькою діяльністю протягом всього життя. Викладання потребує також почуття особистої відповідальності викладача та закладу за освіту і благополуччя здобувачів освіти та суспільства в цілому і відповідності високим професійним вимогам, що ставляться до наукової та дослідницької діяльності» [11, с. 50].

С. Квіт, при розгляді питання відповідальності університетів за якість випускників зазначає, що «потрапляючи до університету, людина виховується в атмосфері активної відповідальності за ціле суспільство» [12, с. 14]; «безумовно, звідти виходять фахівці, які через свою діяльність впливають на розвиток своїх країн... Вищі навчальні заклади завжди були

помітним економічним чинником національної економіки» [12, с. 15]. «Навчання відбувається не лише під час навчального процесу. Кожен працівник через свої щоденні контакти зі студентами впливає на їхнє вдосконалення. Всі разом, викладачі й співробітники, є обличчям університету. Тому має велике значення, як вони щодня виконують свою роботу. Слід пам'ятати, що ми маємо справу з майбутніми поколіннями лікарів, учителів, інженерів, митців, управлінців, юристів і громадських діячів. Від усього колективу залежить, яким чином виглядатиме їхнє студентське життя і який навчальний досвід вони винесуть з університету» [12, с. 18-19]. Таким чином, від кожного викладача окремо і від усього колективу університету загалом залежить яким буде наше майбутнє, майбутнє наших дітей, майбутнє держави і суспільства в цілому.

Говорячи про викладача як творця академічної культури, Т. Добко зазначає, що «звернення до студентів на «Ви», елементарна увага до їхнього права знати про критерії та форми оцінювання знань ще перед початком курсу, відмова від подвійних стандартів у ставленні до своєї і чужої праці, дотримання високих наукових стандартів і норм академічної доброчесності – ці та інші моделі поведінки викладача завжди будуть набагато ефективнішим засобом пробудження суверенної гідності студента та його «жаги реальності» (Чеслав Мілош), аніж будь-які адміністративні заходи» [13, с. 101]. «Навчальний процес повинен включати в себе виховання характеру й інтелектуальних чеснот, необхідних для успішної зустрічі нашої суб'єктивності з об'єктивністю дійсності. Безкорисливе прагнення знань, любов до істини і бажання звільнитися від помилки, інтелектуальна чесність і відкритість, інтелектуальна скромність і самокритичність, безсторонність у судженнях, толерантність щодо критики та думки опонента, допитливість і цікавість – це лише неповний список прикмет моральної постави інтелектуала, пошану до якої покликаний прищеплювати молодій людині університет» [13, с. 95-96].

Викладачі університетів повинні пам'ятати самі і виховувати у студентів розуміння того, що «кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості» (статті 23 Конституції України). Бо якщо Освітняни і випускники закладів освіти (займаючи важливі для розвитку держави і суспільства посади) не будуть відчувати свої обов'язки перед суспільством, то хто ще у країні здатен взяти на себе відповідальність за розвиток того суспільства, яке забезпечило переважній більшості випускників «вільний і всебічний розвиток» їх особистостей (у тому числі

шляхом «безоплатного», за кошти цього ж суспільства, здобуття ними дошкільної, повної загальної середньої та, власне, вищої освіти) ?

Отже, чітке розуміння змісту своєї відповідальності («за що» і «перед ким») дозволить університетам використати свою автономію, а працівникам – свої академічні свободи – на користь українському суспільству (власному народу).

Говорячи про «якість вищої освіти» в контексті відповідальності університетів, можна поставити риторичне запитання – а чи може взагалі бути вища освіта неякісна? На нашу думку, «вища» освіта – це вже «знак якості» освіти. В ідеалі, не може і не повинно бути «неякісної» вищої освіти (особливо тієї, за яку заплатило українське суспільство). І навряд чи в суспільстві хтось краще може оцінити якість освітньої діяльності того чи іншого університету, ніж самі заклади вищої освіти, їх колективи та окремі викладачі. Тому відповідальність університетів України перед суспільством полягає ще й у самоочищенні своєї системи (системи вищої освіти) від закладів, які не засвідчують результатами власної освітньої діяльності розуміння особистої відповідальності перед суспільством, особою та державою. Для виконання цієї місії в університетів України є багато ефективних інструментів, у тому числі закріплених у чинних нормативно-правових актах.

Висновки.

1. Під «відповідальністю університету» можна розуміти колективну відповідальність його працівників, що складається з відповідальності кожного окремо взятого викладача, яка полягає у його внутрішньому ставленні до власної науково-педагогічної діяльності, переживанні за результати та наслідки такої діяльності чи бездіяльності.

2. Відповідальність закладу вищої освіти може бути різною і перед різними суб'єктами – суспільством, особою (здобувачем вищої освіти), роботодавцем, державою (саме у такому пріоритетному порядку, на нашу думку, має формуватися культура відповідальності – університет не може ставити інтереси особи чи роботодавця вище за інтереси суспільства). Кожна складова відповідальності (перед кожним окремим суб'єктом) потребує окремого розгляду.

3. Відповідальність університету перед суспільством можна вважати основною і визначальною. Вона полягає у відповідальності за своїх випускників, за їх (та власну) активну життєву позицію, за активну участь у житті громадянського суспільства, за якість, результативність та ефективність наукових досліджень (за кошти суспільства), за те, що відбувається у різних сферах життєдіяльності суспільства – у судах, у

виконавчій службі, в економіці, енергетиці, судочинстві тощо. Остання теза не повинна сприйматися як перекладання на університети всього тягара відповідальності за всі дії їхніх випускників, але може і повинна стимулювати університети до усвідомлення «розподіленої відповідальності» та покращення університетами своєї щоденної освітньої діяльності, розвитку внутрішньої системи забезпечення якості вищої освіти.

4. Університет здатен виконувати свою місію та нести повну відповідальність перед суспільством за результати власної діяльності лише за умови наявності в його розпорядженні повного комплексу необхідних повноважень та інструментів для побудови власної освітньої політики. Єдиним механізмом підвищення відповідальності університетів є збільшення їх автономних прав.

5. Надання університетам автономії не повинно сприйматися як «перекладання» відповідальності з держави на заклади вищої освіти, але як «повернення» університетам їх природного статусу, ролі, функцій і завдань у суспільстві, повернення в їх природне русло, в якому вони були до радянської влади, повернення права вільно думати, вільно міркувати, вільно висловлюватися, вільно та конструктивно (аргументовано) критикувати тощо. Головне, щоб така критика, у тому числі органів влади, відбувалася в інтересах суспільства, а не «на замовлення».

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

2. Копейчиков В. В. Правознавство : підручник / авт. кол.: Демський С. Е., Ковальський В. С., Колодій А. М. (керівник авт. кол.) та ін.; за ред. В.В. Копейчикова. – 5-е вид., перероб. та доп. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 736 с.

3. Велика хартія університетів (Magna Charta Universitatum) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.edupolicy.org.ua/files/Magna_Charta_Universitatum.pdf

4. Квієк Марек. Університет і держава: вивчення глобальних трансформацій / М. Квієк; пер. з англ. Т. Цимбала. – К.: Таксон, 2009. – 380 с.

5. Розроблення освітніх програм. Методичні рекомендації / Авт.: В. М. Захарченко, В. І. Луговий, Ю. М. Рашкевич, Ж. В. Таланова / За ред. В.Г. Кременя. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2014. – 120 с.

6. Мінаков М. Дійсність університету: між науковим універсалізмом та українським трайбалізмом / М. Мінаков // Дух і літера. – Спеціальний випуск «Університетська автономія». – № 19. – С. 84-92.

7. Верланов Ю. Ю. Академічні свободи та автономія університетів: новий формат економічних відносин з державою [Електронний ресурс] / Ю. Ю. Верланов, А. Я. Казарезов // Наукові праці. – Економіка. – 2009. – Вип. 96. – Том 109. – С. 33. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/economy/2009/103-96-2.pdf>

8. Послання Саламанкського з'їзду європейських закладів вищої освіти «Формування європейського простору вищої освіти» (29–30 березня 2001 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.edupolicy.org.ua/files/Salamanca_Convention\(2001\).pdf](http://www.edupolicy.org.ua/files/Salamanca_Convention(2001).pdf)

9. Васечко Л. І. Університетська автономія: зарубіжний досвід та вітчизняна практика [Електронний ресурс] / Л. І. Васечко // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. – 2013. – № 2. – С. 217-223.

10. «Створення зони вищої освіти Європи»: Комюніке конференції міністрів освіти (Берлін, 19 вересня 2003 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.edupolicy.org.ua/_dx/main_ua/high-edu_ua/bologna_ua.html

11. Рекомендації ЮНЕСКО «Про статус викладацьких кадрів вищих навчальних закладів» 1997 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unesdoc.unesco.org/images/0016/001604/160495r.pdf>

12. Квіт С. М. Автономія університету. Українські реалії / С. М. Квіт // Дух і літера. – 2008. – № 19. – С. 12-30.

13. Добко Т. Академічна культура як необхідна передумова ефективного управління сучасним університетом в умовах автономії / Т. Добко // Дух і літера. – 2008. – № 19. – С. 93-102.

Oleksandr Sych

UNIVERSITIES AUTONOMY AND RESPONSIBILITY IN TERMS OF REFORMING IN HIGHER EDUCATION IN UKRAINE: FINDING OUT THE ESSENCE AND CONTENT

Summary

The article deals with the content of university responsibility as the results of their own activities in the context of the reform in higher education in Ukraine and strengthening the autonomous rights of institutions.

Keywords: *autonomy, responsibility, university, higher education.*

Сыч Александр

**АВТОНОМИЯ И ОТВЕТСТВЕННОСТЬ УНИВЕРСИТЕТОВ В
УСЛОВИЯХ РЕФОРМИРОВАНИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ
УКРАИНЫ: ВЫЯСНЕНИЯ СУТИ И СОДЕРЖАНИЯ**

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы содержания ответственности университетов за результаты собственной деятельности в контексте реформирования системы высшего образования в Украине и усиление автономных прав заведений.

Ключевые слова: автономия, ответственность, университет, высшее образование.